
SVETOSAVLJE KAO IDEOLOŠKO-POLTIČKI PROGRAM

Hamdija Šarkinović

The author concludes that for the Serbian Orthodox Church, Svetosavlje became the religion of fundamentalism and expansionism, as well as the aggressive imperialist consciousness of the Pan-Serbian state orthodoxy. Analysing the nationalist policies during the breakup of Yugoslavia, the author particularly addresses the behaviour of the Serbian Orthodox Church and the strengthening of clericalism in Serbia.

Do balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, pravoslavna crkva bila je „podijeljena“ u šest odvojenih crkava. U tom pogledu postojale su tri autokefalne crkve – u Srbiji, Crnoj Gori i Karlovačkoj mitropoliji u Austrougarskoj; crkve u Staroj Srbiji i Makedoniji zavisile su od carigradske patrijaršije, a crkva u Bosni i Hercegovini samo je nominalno zavisila od carigradske patrijaršije, a stvarno od Austrougarske, dok je Srpska crkva u Dalmaciji bila u sastavu Bukovinsko-dalmatinske mitropolije. Ovakvo stanje ostalo je do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine. Stvaranjem države Srba, Hrvata i Slovenaca, pristupilo se ujedinjenju svih pomenutih crkava. U tom cilju je 18. (31) decembra 1918. godine sazvana konferencija episkopa pod

predsjedništvom arhiepiskopa beogradskog i mitropolita Srbije Dimitrija (Pavlovića). Tada je riješeno da se proglasi ujedinjenje crkava, što je i učinjeno na drugoj konferenciji, održanoj u Beogradu od 24. do 28. maja 1919. godine, čijim radom je predsjedavao mitropolit Crne Gore, Mitrofan Ban, kao najstariji mitropolit po posvećenju. Konferencija je donijela odluku kojom se smatra najvažnijim „proglašenje duhovnog, moralnog i administrativnog jedinstva svih oblasnih crkvenih oblasti“. Do izbora patrijarha, ujedinjenom crkvom upravljao je privremeni odbor episkopa, koji je nazvan Središnji arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve. Sa ove konferencije upućena je poslanica „svemu sveštenstvu i narodu srpske pravoslavne crkve u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, i izvan granica Kraljevstva“ da su „jednoglasno utvrdili duhovno, moralno i administrativno jedinstvo svih naših crkava u jednu veliku pravoslavnu crkvu.“

Pošto je Sveti arhijerejski sinod Carigradske patrijaršije prihvatio odluku o ujedinjenju crkve, kraljevska vlada je „podržala odluku o ujedinjenju svih pravoslavnih crkava u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu Avtokefalnu ujedinjenu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“.¹

Poslije toga, mitropolit Dimitrije, kao predsjednik Središnjeg arhijerijskog sabora, zakazao je novu konferenciju u Beogradu za 27. avgust (9. septembar) 1920. godine. Konferencija se odmah proglasila Arhijerejskim, odnosno Patrijaršijskim saborom. Zatim su svi arhijereji otišli u Sremske Karlovce, gdje je 30. avgusta (12. septembra) 1920. godine, proglašena Srpska patrijaršija. Svečanosti su prisustvovali regent Aleksandar, predsjednici vlade, Narodne skupštine, ministri. Na svečanosti je Regent pročitao proklamaciju u kojoj ističe: „mi danas potvrđujemo i odluku Sv. arhijerejskog sabora pravoslavne

¹ *Srpska crkva*, 1920, br. 3, 145.

crkve Kraljevine SHS i proglašujemo vaspostavljanje Srpske patrijaršije, izvršujući tako i drugi deo Dušanovog zaveta“.²

Izvršavanjem „drugog dela Dušanovog zaveta“, nekanonskom centralizacijom pravoslavnih crkava, vlast je, zapravo, željela da zadovolji kraljev centralističko-apsolutistički režim i njegove ciljeve. Crkva je dobila značajnu ulogu u asimilacionom projektu i ona je činila sve da ga realizuje i zadovolji nalogodavca. Po ideji Garašaninovog *Načertanija*, još sredinom XIX vijeka, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, osnovalo je Centar za propagandu, na čelu sa Matijom Banom. Povjerenici Centra bili su visoki crkveni dostojanstvenici, kao mitropolit mostarski Leontije Radulović, zatim Serafim Perović i drugi. Još 1842. godine, knez Mihailo je naredio da se Sv. Sava proglasi školskim patronom (iako on nije osnovao ni jednu školu), a pojačan je rad na razvijanju njegovog kulta, sve s ciljem da se on pretvori u nacionalnopolitički simbol, a u državu uvede svetosavlje kao ideologija. Administrativnim ujedinjenjem crkve učinjen je veliki korak ka ostvarenju tog cilja. U njenom programu, Garašaninovo *Načertanije* našlo je svoje ovaploćenje. Svetosavlje kao političko-ideološka, a ne kao religijska kategorija, postaje osnova njenog djelovanja. Ono puni razmah doživljava u vrijeme diktature kralja Aleksandra, od 1930. godine, kada na patrijaršijsku stolicu dolazi Varnava Rosić, rodom iz Pljevalja. Vrš se pripreme da Beograd postane „četvrti Rim“, pogotovu što je nakon pobjede Oktobarske revolucije, Ruska pravoslavna crkva gubila primat. Godine 1932. pokrenut je časopis *Svetosavlje* kao jedan od segmenata izrazito jake propagande političkog angažmana crkve. Pravoslavlje postaje srpska vjera, crkva je uključena u upravni, prosvjetni i drugi mehanizam vladajuće buržoazije. Njeni apetiti i aspiracije sve više rastu. „Gdje je srpska crkva, tu je i srpska zemlja“ – piše Justin Popović (1894–1979). A srpsko postaje

² *Glasnik SPP*, 1920, br. 5.

gotovo – od srpske Nove godine do srpskih jaja, srpskog badnjaka, srpskog Božića. O tome govori i veoma široko popularisana pjesma:

Plavo je nebo
Srpske je boje
U njemu stanuje Srbin Bog,
Oko njega srpski anđeli kruže
I slave Srbina, Boga svog.

Svetosavlje je „fenomen specifičan za Srpsku pravoslavnu crkvu i svetosavsko pravoslavlje, bitnu religiju nacionalnog fundamentalizma i ekspanzionizma. Svetosavlje nije ništa drugo nego agresivna imperijalna svijest „velikodržavnog srpskog pravoslavlja“ nemanjičkog perioda. Ono od početka nastoji na silu objediniti veoma heterogene etničke elemente, koji su nekada raznim oblicima porobljavanja i sile uklopljeni u Nemanjičku državu, poistovjećujući ih sa velikodržavnim i crkvenim srpstvom: sa „srpskom vjerom“.³

U novim uslovima javno se slavi čak i Hitler, i to zbog poistovjećivanja nacionalizma i vjere. Episkop Nikolaj Velimirović piše: „Ipak se mora odati priznanje sadašnjem njemačkom vođi, Adolfu Hitleru, koji je kao prost zanatlija i čovjek iz naroda uvidio da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo, u 20. veku on je došao na ideju sv. Save i kao laik poduzeo je u svom narodu onaj najvažniji posao koji priliči jedino svetitelju, geniju i heroju... A nama je taj posao svršio sv. Sava. Otuda je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi.“ (Zato i nije čudno što je Hitler odlikovao Nikolaja Velimirovića, kao ni upornost crkvenih krugova, naročito u posljednjoj deceniji, da se on proglasi svecem!!)

Crkva se gotovo u svemu poistovjetila sa državom, odnosno sa hegemonističkom politikom. Pa i sam njen naziv Srpska

³ Sreten Zeković, *Elementa Montenegrina*, str. 22, 1992.

pravoslavna crkva pokazuje da joj je nacionalna pripadnost na prvom mjestu. Stavljajući se u službu politike, crkva će dijeliti sudbinu države. Na primjeru Srpske pravoslavne crkve to je više nego očito. Raspadom Kraljevine Jugoslavije, završetkom Drugog svjetskog rata i četrdesetogodišnjom „komunističkom vladavinom“, ona će biti odvojena od države, a time i marginalizovana. No, već devedesetih godina, raspadom jugoslovenske zajednice, čiji je najveći uzročnik bio velikosrpski nacionalizam, crkva se u punoj snazi vraća na političku scenu. I opet pod istim plaštom i programom – svetosavljem. Pišući o tome, poznati publicista Stojan Cerović, ističe: „U svemu tome posebno je neprijatno saznanje da je ta moda s kraja dvanaestog i početka trinaestog veka, pod imenom pravoslavlje, već bila lansirana i u prošlom i u ovom veku, što ostavlja pustoš, zapravo trajno stanje. Kao da se ova zemlja ne pomiče s početka, ili se začas tamo vraća, čim napravi korak-dva dalje. Svetosavlje je, naravno, ideološka izmišljotina“, a zatim i „Tragično je što Srbija mora ponovo da otkrije nešto što joj je bilo dato pre osam vekova, sada kada se u svetu napušta kao zastarelo sve što je pronađeno prošle godine.“⁴

Među brojnim akterima buđenja nacionalnih snaga i sprovođenja nacionalističke politike, Srpska pravoslavna crkva ne samo da dobija istaknuto mjesto već i nalazi sebe i, naročito u početku Miloševićeve vladavine, pokazuje ambicije, a i vjeruje u to, da je upravo ona na čelu odbrane „ugroženog srpskog naroda i srpstva“, najpozvanija da stane u njegovu vjersku i nacionalnu zaštitu. S odbranom srpstva započinje se na Kosovu, „najskupljoj srpskoj reči“, „kolevci“, „svetinja“.

Demonstracije Albanaca na Kosovu 1981. godine koje su, sada je već to jasno, bile podstaknute i organizovane od KOS-a i drugih struktura, iskorišćene su i od strane Srpske pravoslavne crkve. U aprilu 1982. godine, najvišim državnim i crkvenim

⁴ Stojan Cerović, „Deca bez roditelja“, *Vreme*, 1. II 1993.

organima upućen je *Apel* za zaštitu „duhovnog i biološkog bića srpskog naroda na Kosovu i Metohiji“ koji su potpisali brojni sveštenici na čelu sa Atanasijem Jevtićem, Irinejom Bulovićem i Amfilohijem Radovićem. Istovremeno, crkvena, ali i dnevna i zvanična glasila i novine, naročito *Politika*, počinju sa objavljivanjem tekstova koji traže „jednom za svagda“ obračun sa „nesrpskim elementima u našoj državi“. Ponovo se pišu peticije crkvenih dostojanstvenika i zahtijeva da se sredi stanje u „Staroj Srbiji“, huška se na druge narode i vjere, *Pravoslavlje* u nastavcima objavljuje tekstove Atanasija Jevtića „Od Kosova do Jadovna“ o stradanju Srba na Kosovu i drugim krajevima Jugoslavije. Redaju se potresne priče o maltretiranju, napadima, silovanjima, ubistvima. Sve je više tekstova koje pišu i pripremaju razni doktori istorije, najviše ljudi sa izmišljenim titulama profesora i docenata koji iz arhiva vade dokumenta i fotografije o užasnim zločinima nad srpskim življem u ovom i prošlom vijeku. Crkva „koja nikad nije izneverila Srbe“ javlja se kao snaga koja vrši mobilizaciju na liniji objedinjavanja svega srpskog. Njeni ljudi putuju po svijetu, a u Srbiju i „svuda gde Srbi žive“ dolaze brojni gosti koji takođe, ponavljaju teze o zavjeri protiv srpstva, tj. pravoslavlja. Objavljuju se i popularišu radovi Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića za koje se kaže da su „veliki učitelji pravoslavlja i duhovnici“. Podsjeća se na Popovićeve riječi da su „sve vrijednosti svetosavlja božanske, a sve metode evanđeljske“ a citiraju se i radovi N. Velimirovića iz 1985. godine, zapravo njegovi pozivi u stilu: „Neka ustanu pravoslavni narodi i budu trubači jereticima da se povrate ka istini i poštenju“. Njihovi učenici i sljedbenici, predvođeni Amfilohijem, Atanasijom i Artemijem, traže da se organizuje „seoba Srba na Kosovo“ i pokreću akciju da se Nikolaj Velimirović proglasi za sveca. (*Glasnik crkve*, 1987, br. 3)

Pravoslavlje u oktobru 1987. godine objavljuje uvodnik o „nemanjićkom putokazu“ nove države koja će biti „prirodan,

logičan i neophodan izlaz iz ove „Versajske Jugoslavije“. Sve više se piše, a naročito u godini Vuka Karadžića, o ugroženosti „srpskog pisma“ – ćirilice. Crkva će posebno iskoristiti proslavu 600 godina Kosovske bitke da još više učvrsti svoje pozicije. Prije proslave bitke i „mitinga istine“ po Jugoslaviji putuju mošti kneza Lazara. Slavi se „nebeska Srbija“ i „nebeski narod“. Prenos moštiju prati dobro organizovana propaganda, televizija, štampa. Govori se o ispunjenju „kosovskog zaveta“ o ugroženosti Srba, sada već više od Kosova, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

U tome crkvu podržavaju i drugi, posebno pisci, kao Dobrica Ćosić i Vuk Drašković koji piše da je „ujedinjenje Jugoslavije 1918. godine predstavljalo za Srbe ulazak u ropstvo. Jedan naraštaj srpski pokošen je da bi Jugoslavija bila stvorena, a drugi zato što je stvorena i da bi bila obnovljena. Osuđeno je prisajedinjenje BiH Srbiji iako je posle rata u njoj bio veći procenat Srba i na račun srpskog naroda smišljeno je stvorena muslimanska i crnogorska nacija. Iz BiH i Hrvatske proterano je preko milion Srba i oko pola miliona sa Kosova, a Ustavom od 1974. Srbima je konačno ukinuta i država.“⁵

Veliku nadu crkveni krugovi polažu u Mihaila Gorbačova i njegovu politiku. Sa simpatijama se piše o njemu, ističe se njegov odnos prema crkvi, hvali se njegova majka koja je „prava pravoslavka“ itd.

U tekstovima o stradanju Srba osjeća se podizanje temperature, pa se već upotrebljava i riječ genocid. Na drugoj strani, hvali se „obnova srpstva“ i novo državno i političko rukovodstvo Srbije, stvara kult Slobodana Miloševića. Ukidanje pokrajina, homogenizacija na nacionalnoj osnovi, izlazak crkve na političku scenu, osveštavanje svega i svačega, označavaju se kao „istorijski događaji“. Crkva budi uvjerenje u istorijsku misiju srpskog naroda u pravoslavlju, u njegovu nadmoć u

⁵ *Glas Crkve*, 1988, br. 4.

svemu, u potrebu da „svi Srbi žive u jednoj državi“, kao i da se vidi „pod kojim uslovima će se nastaviti život u zajedničkoj državi“, prijeti se drugim narodima, posebno Albancima i Bošnjacima. U Vidovdanskoj poruci 1989. godine, crkvene vlasti hvale „promene, do kakvih nije došlo za pola veka od rata na ovamo“ ali traže da se „crkva koja je vekovima bila najstabilniji stub srpskog naciona“ još više pita „jer nema jake države bez jake Crkve“.⁶ Traži se izgradnja novih vjerskih objekata, obnova starih, uvođenje vjeronauke u škole, uvođenje Božića i Uskrsa kao državnih praznika, povratak Sv. Save kao crkvene, državne i školske slave. Masovno se štampaju crkvene i „istorijske“ knjige i publikacije, časopisi i novine, organizuju tribine, saborovanja, okrugli stolovi, „srpske književne večeri“, simpozijumi, osnivaju se društva i udruženja Srba koja njeguju crkvene običaje i slave, svetosavlje postaje osnov njihovog kulturnog i drugog djelovanja.

No, javljaju se i prve sumnje i nevjerice u iskrenost srpskog rukovodstva na čelu sa Miloševićem da će u svemu odgovoriti zahtjevima crkve. Pažnja štampe i drugih institucija se sa Srbije okreće na događaje „među Srbima“ van Srbije. Tokom cijele 1990. godine pažnja javnosti usmjerena je na vađenje kostiju Srba stradalih u Drugom svjetskom ratu u Bosni i Hrvatskoj, njihovo ponovno sahranjivanje. Sveštenstvo upozorava da se spremaju novi pokolji Srba i nove jame, srpski narod mora biti spreman ne samo da odgovori na napade već da ih i sam preduzme. Prije nego bude kasno.

Krajem 1990. godine, dolazi do vanrednog Sabora SPC koja dobija novog patrijarha, Pavla, a u crkvenom vrhu prevagu dobijaju „učenici Justina Popovića“, odnosno ono krilo koje slovi kao ekstremističko, na čelu sa episkopima Amfilohijem, Artemijem, Atanasijem i Irinejem. Time dolazi do još veće politizacije crkve. Počinje se sa sahranjivanjem žrtava ustaškog

⁶ *Glas Crkve*, 1989.

terora u Bosni i Hercegovini, opijela nad jamama i stratištima traju tokom cijele 1991. godine, a uz crkvene dostojanstvenike nalaze se i najviši državni rukovodioci, podgrijavaju se stare rane i sukobi, podstiču i izazivaju sukobi na vjerskoj i nacionalnoj osnovi. Patrijarh služi liturgiju u Jasenovcu. U Beogradu se sastaju prvaci političkih stranaka iz Srbije i srpskih nacionalnih stranaka iz Bosne Hercegovine i Hrvatske, s jedne strane, i prvaka SPC, s druge strane. Dogovaraju se o zajedničkim akcijama u zaštiti „golorukog srpskog naroda“. Patrijarh Pavle piše lordu Karingtonu da Srbi moraju živjeti zajedno, u okviru jedne države. „Vreme je da se shvati da žrtve genocida i njegovi negdašnji, a možda i budući vinovnici, ne mogu živeti zajedno“. U tome Crkva ima podršku rukovodstva Srbije i Crne Gore. Posebno Branka Kostića koji javno zahvaljuje crkvi na njenim naporima u zaštiti Srba, ističući njenu neprocenjivu ulogu. Crkva uspijeva da na političku scenu vrati i članove dinastije Karađorđević, da se pozitivno piše o Draži Mihailoviću, Nikolaju Velimiroviću, Milanu Nediću i drugima, što izaziva podozrenje kod ostalih jugoslovenskih naroda, posebno Bošnjaka. U januaru 1992. godine održava se još jedan u nizu vanrednih Sabora SPC, ovog puta posvećen događajima u Bosni i Hercegovini. Zahtijeva se „puna zaštita srpstva i srpskog življa“, podsjeća na Miloševićeve riječi na Gazimestanu da ako bude potrebno, neće biti isključena ni oružana borba... U Bosnu i Hercegovinu stižu paravojne jedinice Željka Ražnatovića Arkana i drugih koje pričešćuju najviši crkveni dostojanstvenici. „Tigrovi“ Željka Ražnatovića stižu i na Cetinje, na poziv Amfilohija Radovića da naoružani do zuba, brane Cetinjski manastir i pripijete zagovornicima autokefalne crnogorske crkve (koja je to faktički i bila).

Krajem februara 1992. godine, Srbi u BiH proglašavaju svoju državu, čime, zapravo, započinje agresija na bošnjački narod. Crkva proglašava Bosnu za drugu džamahiriju, ističe da rat ne

mora da bude zlo, jedinice Željka Ražnatovića već vrše pokolj po Zvorniku i Bijeljini, a sam njihov komandant se, poput Radovana Karadžića, hvali da mu je vrhovni komandant lično patrijarh Pavle. Svoje vojnike krstio je i pričestio kod vladike Lukijana.

Umjesto da osudi rat, SPC sve više ističe svoju ulogu u nastupajućim događajima. „Crkva nema pretenzija da zameni državnu vlast, već samo da tu vlast može spolja da nadgleda i da o njoj izriče svoj sud, a sve to samo za dobrobit naroda“ i „Svidelo se to nekome ili ne, Crkva je jedini moralni arbitar u državno-političkim poslovima, jer se oni neposredno tiču naroda za koji je Crkva odgovorna pred Bogom i pred istorijom.“⁷

U skladu s tim, Crkva napada državno rukovodstvo što ne čini više u podršci srpskom narodu u BiH i poručuje im se da se pridržavaju svetosavlja jer „kad god su Srbi ostupali od svetosavskog pravoslavlja, kao jedinog duhovnog i moralnog pokretača za oslobođenje i ujedinjenje“, propadala je i srpska država. „Na sreću, ima srpskih zemalja koje imaju sva obeležja srpske države. To su Srpska republika Krajina i Srpska republika Bosna i Hercegovina. U tim zemljama zastava, grb i himna su srpsko pravoslavni. Njihovi najviši rukovodioci dolaze na bogoslužnja, slave svoje krsne slave, uvode veronauku u škole; administraciju vode ćirilicom, sveštenike prihvataju kao duhovnike...“ Opet se piše da je jugoslovenska ideja razorila duhovno i nacionalno biće srpskog naroda, napadaju se avnojevske granice i odluke, odlazi se u redovne posjete Karadžiću, podržava se njihova politika, rušenje sakralnih objekata, genocid nad bošnjačkim narodom. Širi se uvjerenje u nepobjedivost srpskog vojnika „koji postupa u duhu pravoslavne tradicije“. Sveti Sava i srpski svetitelji moćniji su od NATO pakta i svih svjetskih sila. Karadžić ističe da se glas Crkve sluša kao glas najvećeg autoriteta.

⁷ *Pravoslavlje*, br. 613, 1992.

Petog jula 1994. godine SPC upućuje ponovni *Apel srpskom narodu i svetskoj javnosti* kojim se suprostavlja sporazumima o Bosni i iznosi stav „Sa punom odgovornošću pred Bogom i svojim narodom i ljudskom istorijom pozivamo sav srpski narod da stane u odbranu vekovnih prava i sloboda svojih vitalnih interesa, nužnih za fizički i duhovi opstanak i ostanak na svojoj očevini i dedovini.“ Skupštini Republike Srpske na Palama prisustvuje više mitropolita koji podržavaju stav da se ne prihvati mirovni plan Kontakt grupe o BiH. Sazvano je još jedno vanredno zasijedanje Sabora SPC sa kojeg je upućeno saopštenje za javnost kojim se Crkva decidno stavlja na stranu ratne politike Radovana Karadžića i sukobljava sa politikom Slobodana Miloševića, osporavajući mu više pravo da govori u ime srpstva i Srba.

Dosljedna svojoj ulozi u istoriji srpskog naroda, Srpska pravoslavna crkva je i u savremenim događajima pokazala svoje pravo lice. Pokazala se kao nacionalna, a ne vjerska institucija. To ju je i dovelo tu gdje je. Takva njena politika privukla je, naročito u toku posljednje jugoslovenske drame, mnoge opozicionare i nacionaliste, željne da zadovolje svoje nacional-šovinističke i fašističke aspiracije. Istina je, da nije bilo takvog političkog angažmana Crkve, ne bi se mogla izvršiti ni homogenizacija srpskog etnosa, ali to je, istovremeno, crkvu odvelo ne u religijske, već u nacionalne i nacionalističke vode.

Političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve podrazumijeva ideološke koncepcije koje Srpska pravoslavna crkva zastupa i političke akcije koje sprovodi u javnom životu. Posljednjih dvadeset godina, političko djelovanje SPC izaziva brojne kontroverze u javnosti zbog klerikalizma, nacionalizma i monarhije, kao i zbog protivljenja evropskim integracijama i pravima žena. Područje djelovanja Srpske pravoslavne crkve, pored Srbije, obuhvata i Makedoniju, Crnu Goru, BiH i Hrvatsku. Analitičari govore o dubokoj klerikalizaciji Srbije i

njenom kretanju u pravcu spajanja vjere i države. Političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve je na udaru kritičara koji napominju da bi Crkva trebalo biti „nešto više hrišćanska, a malo manje politička institucija“. Sociolozi religije podsjećaju da se uslijed srastanja SPC i države zaboravlja da je misija crkve evangelizacija, a ne klerikalizacija⁸ da je crkva spasenjska ustanova a ne politička organizacija.⁹ Ideologija Srpske pravoslavne crkve se temelji na kosovskom mitu i svetosavskom nacionalizmu, koji ima obilježje kulta nacije.¹⁰

Crkveni autori zastupaju teoriju da se čitav svijet, pod okriljem Antihrista, ujedinio protiv Srba, koji jedini čuvaju vjeru u pravog Boga.¹¹ Evropske integracije se tumače u kontekstu jevrejsko-masonske zavjere, a sve nedaće koje su zadesile srpski narod se tumače time što su Srbi jedini sljedbenici pravoga Boga. Po pitanju društvenog uređenja, politička ideologija Srpske pravoslavne crkve se oslanja na tradicionalistička načela: „pravoslavlje – samodržavlje – sabornost“; odnosno „bog na nebu – kralj na zemlji – domaćin u kući“¹². Suština ideološkog programa SPC sadržana je u tezi da snažna srpska država u simbiozi sa snažnom pravoslavnom crkvom treba zajednički da predvode jedno, u svakom pogledu homogeno, srpsko društvo. Istoričar Petar Atanacković smatra da Srpska pravoslavna crkva „očito teži postizanju jednog staleškog poretka“, koji je postojao u srednjem vijeku, ali koji je izgubljen i kojeg treba oživjeti. SPC je tokom ratova za raspad Jugoslavije podržavala stvaranje Velike Srbije. Neposredno po proglašenju Kraljevine Srba,

⁸ *Država i crkva – smetnje na vezama.*

⁹ *SPC – borba za nasleđe i mnogo nagađanja.*

¹⁰ Maria Falina, *Svetosavlje: A Case Study in the Nationalisation of Religion.*

¹¹ *Zašto se u crkvi šapuće*, III dio.

¹² Petar Atanacković, „Od psihopatologije do političkog programa: crkvena ofanziva na pragu 21. veka“ (u zborniku *Kritika klerikalizacije Srbije*).

Hrvata i Slovenaca 1918, dekretom kralja Aleksandra su sve pokrajinske pravoslavne crkve stavljene pod nadležnost SPC. Tada je ukinuta autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva, a njena imovina je pripala Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Krajem 1930-ih godina, uporedo s usponom fašizma u Evropi, unutar Srpske pravoslavne crkve se rađa ekstremno desna ideologija svetosavskog nacionalizma. Izrazom *svetosavlje* je naglašavan etnički srpski karakter, nasuprot univerzalnom karakteru hršćanske crkve. Glavni ideolog svetosavskog nacionalizma je Nikolaj Velimirović (1880–1956), episkop SPC, čiji politički stavovi do danas izazivaju podijeljenost javnosti. Velimirović je zastupao tzv. hršćanski nacionalizam.¹³ U svom predavanju pod naslovom „Nacionalizam Svetog Save“ na Kolarčevom narodnom univerzitetu u Beogradu 1937. godine, iznio je kontroverznu tvrdnju da su pokušaji Adolfa Hitlera o njemačkoj nacionalnoj crkvi slični zamislima Svetog Save o narodnoj vjeri i crkvi, govoreći: „Ipak se mora odati priznanje sadašnjem nemačkom Vođi, koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u 20-om veku on je došao na ideju Svetoga Save, i kao laik poduzeo je u svome narodu onaj najvažniji posao, koji priliči jedinosvetitelju, geniju i heroju.“¹⁴ Velimirović zaključuje da je Srbima taj posao svršio Sveti Sava još prije 700 godina, i „otuda je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi“.¹⁵ Izrazito antikomunističko, pa čak i profašističko opredjeljenje ove ideologije je nastalo dijelom pod uticajem Ruske zagranične crkve (osnovane 1921. u Sremskim Karlovcima) i pripadnika ruske monarhističke bijele emigracije koji su nakon Oktobarske revolucije i ruskog građanskog rata izbjegli u Kraljevinu Jugoslaviju.¹⁶

¹³ Kanonizacija „proroka“ antisemitizma.

¹⁴ Nikolaj Velimirović, *Nacionalizam Svetog Save*.

¹⁵ Nikolaj Velimirović, *Čiji si ti, maleni narode srbski?*

¹⁶ Mirko Đorđević, *Hitlerovi pravoslavci*.

Četnici su tokom Drugog svjetskog rata imali značajnu podršku Srpske pravoslavne crkve. Veći dio sveštenstva i skoro čitav episkopat Srpske pravoslavne crkve sarađivao je za vrijeme rata sa organizacijom Draže Mihailovića. Cilj četnika je bio restauracija monarhije Karađorđevića i stvaranje Velike Srbije.¹⁷ Đuro Đurović, generalni sekretar četničkog Centralnog nacionalnog komiteta, je tokom svog suđenja 1945. svjedočio da je „3/4 pravoslavnog sveštenstva podržavalo pokret Draže Mihailovića“. Tokom rata u Jugoslaviji su čak neki pravoslavni sveštenici postali četnički komandati, kao npr. Momčilo Đujić i Savo Božić.¹⁸ Joanikije Lipovac, crnogorsko-primorski mitropolit SPC, je za vrijeme Drugog svjetskog rata sarađivao sa italijanskim i njemačkim okupatorom i podržavao aktivno četnički pokret¹⁹. Dimitrije Ljotić je osnovao fašistički pokret Zbor čija su glavna načela bila: antikomunizam, borba protiv „jevrejske zavjere“ i zalaganje za staleško uređenje države. Ovaj pokret je nakon njemačke okupacije Srbije 1941. godine stavljen u službu nacističkog režima i tokom vojne uprave u Srbiji (1941–44), antisemitizam je postao jedna vrsta „kulturološkog rodnog pojma“ u koji su, između ostalog, svrstavani komunizam, demokratija, liberalizam, kapitalizam i ostalo.²⁰ U knjizi *Kroz tamnički prozor*, napisanoj 1944. godine, Velimirović za izbijanje Drugog svjetskog rata optužuje gotovo sve savremene ideologije Europe, osim fašizma, čiji izum pripisuje Jevrejima, odnosno „njihovom ocu vragu“.²¹ „Sva

¹⁷ Jozo Tomašević, *The Chetniks: war and revolution in Yugoslavia, 1941–1945*.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Jozo Tomašević, *The Chetniks: war and revolution in Yugoslavia, 1941–1945*.

²⁰ Kosta Nikolić, *Nemački ratni plakat u Srbiji 1941–1944*, Boanrt, Nova Pazova, 2000.

²¹ Nikolaj Velimirović, „O Jevrejima“ u: *Reči srpskom narodu kroz tamnički prozor*, IHTUS – Hrišćanska knjiga, Beograd 2000, str. 193–194.

moderna gesla evropska sastavili su Jevreji, koji su Krista raspeli: i demokraciju, i štrajkove, i socijalizam, i ateizam, i toleranciju svih vjera, i pacifizam, i sveopštu revoluciju, i kapitalizam, i komunizam. Sve su to izumi Jevreja, odnosno oca njihova đavola.“ Zbog ovog i drugih tekstova, mnogi autori smatraju Nikolaja Velimirovića za bitnog ideologa srpskog antisemitizma.

Nakon Drugog svjetskog rata Jugoslavija je postala republika i izvršena je dosljedna sekularizacija društva. Srpska pravoslavna crkva je u razdoblju SFRJ bila odvojena od države i predstavljala je vjersku ustanovu bez političkog autoriteta.²² U SFR Jugoslaviji, Nikolaj Velimirović je smatran saradnikom fašista i izdajnikom. Poslije rata, dobar dio sveštenstva i episkopa SPC zauzeli su neprijateljski stav prema novoj Jugoslaviji. Naročito je bila izražena veza jednog dijela pravoslavnog sveštenstva sa četničkom emigracijom. U razdoblju Jugoslavije, SPC je razvijala određene aspekte ideologije svetosavskog nacionalizma, posebno njen anti-ekumenski karakter, u čemu su prednjačili Justin Popović i njegovi učenici.

Početkom jugoslovenske krize, Srpska pravoslavna crkva dobija sve veći prostor na političkoj sceni u Srbiji. Na vanrednom zasijedanju Svetog arhijerejskog sabora u januaru 1991. odlučeno je da se bez Crkve ne mogu donositi nikakve političke odluke koje se tiču Srba: „Ničije pogodbe sa nosiocima vlasti u Srbiji koja nema mandat da istupa u ime čitavog srpstva ili sa organima jugoslovenske federacije ili komandujućim strukturama jugoslovenske vojske ne obavezuju srpski narod kao cjelinu bez njegove saglasnosti i bez blagoslova duhovne matere, Pravoslavne srpske crkve.“²³

Tokom raspada SFRJ 1990-ih godina, mnogi učesnici ratova su se pozivali na Srpsku pravoslavnu crkvu, tražili podršku

²² Duhovni krov „Velike Srbije“.

²³ Isto.

Srpske pravoslavne crkve i često je dobijali. Među njima su bili mnogi srpski političari, vojnici, vojni komandanti, uključujući i komandante paravojnih formacija, novinari, pjesnici, pisci, itd.²⁴ S druge strane, mnogi predstavnici SPC su javno podržavali srpske vojne i paravojne formacije.²⁵ Trijada svetosavskog nacionalizma – bog na nebu, kralj u državi, domaćin u porodici – postaje jako učestala u govorima nacionalističkih prvaka.²⁶ U to vrijeme, svetosavski nacionalizam postaje dominantna struja unutar crkve.²⁷ Kao potparoli nacionalizma unutar Crkve 1990-ih godina, kritičari navode sljedeća četiri episkopa: Amfilohija Radovića, Artemija Radosavljevića, Atanasija Jevtića i Irineja Bulovića.²⁸ Atanasije Jeftić i Amfilohije Radović su javno tražili spajanje svih srpskih krajeva u „Ujedinjene srpske zemlje“.²⁹ Nacionalistička struja u Srpskoj pravoslavnoj crkvi je smatrala Velimirovićevu rehabilitaciju načinom da se srpsko nacionalno biće „pročisti od sablasti komunizma“.³⁰ Mošti vladike Nikolaja prenesene su u Srbiju 1991. godine, u danima kada je

²⁴ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

²⁵ Mirko Đorđević, *O sprezi pravoslavne crkve sa strukturama političke moći*.

²⁶ Mirko Đorđević, analitičar Srpske pravoslavne crkve.

²⁷ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*; Sveti Nikolaj Žički i Ohridski, *Nad odrom Dimitrija Ljotića*; Duhovni krov „Velike Srbije“; Justin Popović, *Pravoslavna crkva i ekumenizam*; Episkop Artemije, *Pravoslavlje i savremeni izazovi kod nas*; Jovan Byford, *NATO u blato*; *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio; Zoran Petakov, „Od desekularizacije ka klerikalizaciji“ (u zborniku *Kritika klerikalizacije Srbije*).

²⁸ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*.

²⁹ Mustin Popović, *Pravoslavna crkva i ekumenizam*.

³⁰ Jovan Byford, *Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*.

otpočinjao rat na teritoriji bivše Jugoslavije.³¹ Iako se srpski patrijarh Pavle otvoreno izjašnjavao protiv nacionalizma, nije mogao zaustaviti episkope u ratnim vremenima.³² Suočavajući se sa zahuktalim nacionalizmom, srpski patrijarh je apelovao: „Budimo ljudi, iako smo Srbi“.³³ Međutim, i sam srpski patrijarh je bio izložen kritikama zbog svoje uloge u ratovima za raspad Jugoslavije. Pavle je u svom pismu 1991. godine tokom rata u Hrvatskoj izjavio: „Srbi ne mogu da žive sa Hrvatima ni u kakvoj državi. Ni u kakvoj Hrvatskoj.“³⁴ Kratko vrijeme potom, Sveti Arhijerejski Sabor Srpske pravoslavne crkve donosi 1992. godine odluku da ne priznaje granice između jugoslovenskih republika. Arhimandrit Filaret je javno pozivao na rat putem medija i išao na ratom zahvaćene prostore hrabreći srpske dobrovoljce, a njegova slika u mantiji sa puškomitraljezom ispred tenka obišla je svijet, koji je kasnije unapređen u episkopa eparhije mileševske. Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije Radović je bio umiješan u ratna zbivanja na dubrovačkom ratištu.³⁵ On je u jesen 1991. obilazio crnogorsku vojsku koja je vršila opsadu Dubrovnika i dijelio im krstove i ikonice.³⁶ U 1991. godine Amfilohije je epskom pjesmom „Mojkovačka bitka“ izvedenom uz gusle hrabrio rezerviste podgoričke brigade „Veljko Vlahović“ na dubrovačkom ratištu.³⁷ Amfilohije Radović je na Petrovdan 12. juna 1991. godine u cetinjskom manastiru primio Željka Ražnatovića Arkana, vođu srpske paravojne formacije

³¹ Zoran Petakov, „Od desekularizacije ka klerikalizaciji“ (u zborniku *Kritika Srbije*)

³² Mirko Đorđević, *O sprezi pravoslavne crkve sa strukturama političke moći*.

³³ Mirko Đorđević, analitičar Srpske pravoslavne crkve.

³⁴ Žene nisu poželjne u crkvi tokom menstruacije.

³⁵ *Uloga patrijarha Pavla u politici*.

³⁶ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

³⁷ Dokumentarni film *Komšije*.

„Tigrovi“, koji je sa svojom jedinicom pušten u manastir pod punim naoružanjem.³⁸

Tokom rata u Bosni i Hercegovini zborničko-tuzlanski episkop Vasilije Kačavenda je u Bijeljini držao ratnohušakačke govore i javno podržavao politiku Radovana Karadžića.³⁹ Ovaj episkop SPC je takode poznat po blagosiljanju mladića za odlazak u rat.⁴⁰ Kada je predsjednik SR Jugoslavije, Dobrica Ćosić zamolio hercegovačkog episkopa Atanasija da ga obavijesti ima li na terenu njegove eparhije nekih zločina koje čine srpske trupe, ovaj je odgovorio da je on vladika srpskom pravoslavnom narodu, a ne nekim tamo muslimanima ili nekim drugim i da on brine o svome narodu koji je žrtva i paćenik. Crkva se okreće od Miloševića nakon što on prestaje podržavati BiH Srbe. Tokom '93. i '94. Crkva veliča ratno rukovodstvo bosanskih Srba, naglašavajući da Radovan Karadžić i Biljana Plavšić idu „svetolazarskim putem“.⁴¹ U poodmaklim godinama rata u BiH, kada su već neki poslanici Republike Srpske bili spremni na kompromise, srpska crkva je zastupala militantniji stav, suprotstavljajući se raznim mirovnim prijedlozima, kao što je Vance-Owenov plan iz 1993. godine, a zatim plan Kontakt grupe iz 1994. godine, i insistirajući da nema uzmaca sa zaposjednute teritorije. Na teritoriji Republike Srpske porušene su gotovo sve džamije (ukupno 1.186) i veliki broj katoličkih crkvi (preko 500), što crkva nije osudila.⁴² Neki svećenici, poput episkopa Vasilija Kačavende, su čak optuženi za silovanje bosanskih žena i djevojčica.⁴³

Povodom Daytonskog sporazuma Slobodan Milošević je tražio da patrijarh odobri ovlasti koju su mu BiH Srbi dali u vezi

³⁸ Zvijer iz bezdana.

³⁹ Jastrebovi SPC.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Patrijarh Pavle izmakao zemaljskoj pravdi.

⁴² Isto.

⁴³ Vladika SPC silovao u BiH.

sa pregovorima. Patrijarh je to potpisao, ali je Sinod već u jesen 1995. odlučio da je taj potpis nevažeći,⁴⁴ a 1996. godine episkop Amfilohije Radović je uredio zbornik *Jagnje Božije i Zvijer iz bezdana*, u kome se izlaže pravoslavna filozofija rata.⁴⁵ Knjiga sadrži doprinose mnogih srpskih svećenika i znanstvenika, među kojima je i Radovan Karadžić. Ovaj zbornik prvenstveno služi za opravdanje srpskog rata u BiH i da posluži kao „filozofska“ oporba anti-ratnoj literaturi objavljenoj u Jugoslaviji.⁴⁶ Godine 1997. srpski patrijarh Pavle je potpisao deklaraciju za obustavljanje postupka Haškog tribunala protiv Radovana Karadžića.

Nakon petooktobarskih promjena 2000. godine, u Srbiji dolazi do jačanja klerikalizma. Arhijerejski sabor zahtijeva da se vjeronauka uvede kao redovni predmet u državne škole, a predstavnici Kancelarije za vjeronauku pri srpskoj patrijaršiji su saopštili da bi „država morala pravoslavlje proglasiti državnom religijom, odnosno, da se Srbija treba odrediti kao pravoslavna država“. Crkva je takođe tražila ukidanje republike i obnovu monarhije. Crkva je tada izradila i Prijedlog načertanija za XXI stoljeće čije su osnovne smjernice: „Naša će se budućnost i buduće srpske države zasnivati na svetosavlju, kosovskom zavetu, preispitivanju dosadašnje ukupne srpske kulture, očuvanja srpskog jezika i ćirilice, obnovi srpskog sela, domaćinske porodice, parohijske zajednice, crkveno-narodnih sabora i monarhije, koji će o svemu odlučivati.“⁴⁷

U posmrtnom govoru Zorana Đinđića 2003. Amfilohije Radović izjavljuje da je Đinđić „u momentu najvećeg poniženja svog naroda, na obrenovićevski način pružio ruku pomirenja

⁴⁴ *Zašto se u crkvi šapuće*, II dio.

⁴⁵ *Jagnje Božije i Zvijer iz bezdana*.

⁴⁶ Bieber, Florian, *Montenegrin politics Since the disintegration of Yugoslavia*.

⁴⁷ *Zašto se u crkvi šapuće*, I dio

Evropi i svijetu“, što kritičari ocenjuju kao šamar u lice srpskoj demokratskoj javnosti,⁴⁸ a Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve kanonizira Nikolaja Velimirovića za sveca, čime je okrunjen proces njegove rehabilitacije i sakralizacije i usvaja tzv. Studenička deklaracija čiji je autor Atanasije Jeftić kojom se kritikuju evropske integracije i evropska kultura u cjelini, a oni koji se zalažu za Evropu se nazivaju evroslinavcima. Srpsku pravoslavnu crkvu danas mnogi kritikuju i zbog nespominjanja srpskih ratnih zločina, a posebno jer još uvijek nema javnog pokajanja za genocid u Srebrenici.

⁴⁸ *Zvijer iz bezdana.*